

«Նոր ժամանակի կրթություն» ՀԿ

*ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ*

*ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ*

*Հետազոտության թեման՝ Սովորողների քննադատական
մտածողության զարգացումը տեխնոլոգիայի ուսուցման
գործընթացում*

Առարկան՝ Տեխնոլոգիա

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Շուշան Մակարյան

Ուսումնական հաստատություն՝ Ալ.Բլոկի անվան հմ. 122 հ/դ

Երևան 2022

Բովանդակություն

Ներածություն	3
Գլուխ 1	
Գաղափար քննադատական մտածողության մասին, քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի կիրառումը դպրոցում	5
Գլուխ 2	
Սովորողների քննադատական մտածողության զարգացումը «Տեխնոլոգիա» առարկայի ուսուցման գործընթացում	12
Եզարակացություն	15
Գրականության ցանկ	17

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հասարակական կյանքի անբաժանելի մաս հանդիսացող կրթությունը բոլոր դարաշրջաններում միտված է եղել հասարակության պահանջների բավարարմանը: Կրթության նպատակը մանկավարժության մեջ միշտ եղել է անփոփոխ՝ աճող սերունդին նախապատրաստել կյանքին, ձևավորել տվյալ ժամանակաշրջանի համար հասարակության լիարժեք, ակտիվ անդամներ, իսկ կրթության խնդիրներն անընդհատ փոփոխվել են՝ պայմանավորված՝ նոր հասարակական պահանջների ձևավորմամբ, տվյալ հասարակության տնտեսական, գիտական, մշակութային զարգացմամբ: Արդի մանկավարժական որոնումները նպատակ ունեն ուսուցման գործընթացը դարձնել այնպիսին, որ սովորողները դառնան այդ գործընթացի ակտիվ մասնակիցները, որ նրանց պասիվ ունկնդրողի դերը փոփոխվի ակտիվ մասնակցի դերով: Դրա շնորհիվ աշակերտները դառնում են առավել անկաշկանդ ու ինքնուրույն, նրանց մոտ ձևավորվում են ուսման դրական դրդապատճառներ, ճանաչողական հետաքրքրություններ ու կարողություններ: Սովորողների ճանաչողական կարողությունների ձևավորումն ու զարգացումը ժամանակակից մանկավարժության կողմից դիտարկվում է որպես արդի հասարակական պահանջ և կրթության կարևոր խնդիր: Ճանաչողությունը մարդկային մտածողության մեջ իրականության արտացոլման ու վերարտադրման գործընթաց է, որն ապահովում է ճշմարտության իմացում, գիտելիքների ձեռք բերում, յուրացում, ցանկացած կատարած աշխատանքում ստեղծագործական մոտեցում: Նշված գործընթացները պահանջում են անձի քննադատական մտածողության առկայություն: Այս հիմնախնդիրն այժմ բավական արդիական հետազոտությունների և հրատարակությունների վերլուծություն թեմա է, սակայն հարկ է նշել, որ քննադատական մտածողության հիմնախնդիրը ձևավորվել է դեռևս անտիկ փիլիսոփայության մեջ, մասնավորապես, նշանակալի դեր ունեն Ջ. Դյուլիի հայացքները ռեֆլեքսիվ մտածողության վերաբերյալ: Լայնածավալ հետազոտություն է իրականացրել նաև ամերիկացի հոգեբան Դ. Հալփերնը, իսկ քննադատական մտածողության զարգացման տեխնոլոգիաները հետազոտվել են Ջ. Սթիլի, Կ. Մերեդիթի, Չ. Թեմփլի, Ս. Ուոլթերի կողմից: Մ. Լիփմանը ստեղծել է քննադատական մտածողության ամբողջական հայեցակարգ՝ սահմանելով նրա բնութագրիչերը, բաղադրատարրերը, փուլերը, գործառույթները, գործոնները: Քննադատական մտածողության նպատակներին, կառուցվածքին, բաղադրիչներին, զարգացման չափանիշներին են նվիրված Ս. Բրուկֆիլդի, Ս. Ի. Վեքսլերի, Լ. Ս. Վիգոտսկու, Ա. Ն. Լեոնտևի, Դ. Ռասսելի, Կ. Պոպպերի հետազոտությունները: Բարձրագույն մասնագիտական կրթության խնդիրների համատեքստում քննադատական մտածողության զարգացման տեսագործնական հարցերն ուսումնասիրել են Ե. Ի. Ֆեդոտովսկայան, Ա. Վ. Կորժունը: Տարիքային տարբեր կենսափուլերում քննադատական մտածողության զարգացման հիմնախնդիրը հետազոտել են Ե. Ա. Մուխինան, Ֆ. Ֆ. Մինկինան: Քննադատական և ստեղծագործության մտածողության հարցերը դիտարկել են Ջ. Գիլֆորդը, Ս. Լ. Ռուբինշտեյնը:

Տպավորություն է ստեղծում, որ այս քանակությամբ գիտական հետազոտություններից հետո պետք է, որ ամբողջական խոսք ասված լինի մտածողության այս եղանակի մասին, սակայն օր-օրի փոփոխվող կրթական համակարգում տեխնոլոգիական զարգացման պայմաններում շատ կարևոր է նպաստել աշակերտների մոտ քննադատական մտածողության ձևավորմանը: Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան, լինելով ժամանակակից մանկավարժական տեխնոլոգիա, ունի բավականին հին արմատներ: Այն միավորել ու իր մեջ է ամփոփել մի շարք մանկավարժական տեխնոլոգիաների պրոբլեմային ուսուցման, կոլեկտիվ ուսուցման, խաղային ուսուցման տեխնոլոգիաների արդյունավետ, արդիական ու նշանակալի կողմերը՝ դառնալով առավել ընդգրկուն ու ժամանակի պահանջներին համահունչ

Հետազոտության շրջանակներում քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան ուսումնասիրվել է տեխնոլոգիա առարկայի ճանաչողական կարողությունների զարգացման տեսանկյունից՝ ապահովելով նպաստավոր մանկավարժական պայմաններ սովորողների բնականոն զարգացման համար: Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան դիտարկվել է նաև որպես ակտիվ և ադապտիվ մանկավարժական տեխնոլոգիա, քանի որ դրա կիրառումը հնարավորություն է տալիս սովորողներին լինել ուսուցման գործընթացի ակտիվ մասնակից:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի կիրառման հնարավորությունների բացահայտումն ու հիմնավորումն է որպես ճանաչողական կարողությունների զարգացմանը նպաստող մանկավարժական տեխնոլոգիա:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ տեխնոլոգիայի ուսուցման գործընթացն է:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԵՆ՝

Դիտարկել սովորողների ճանաչողական կարողությունների զարգացման դերն ու անհրաժեշտությունը դպրոցում: Ուսումնասիրել քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի գիտատեսական, մեթոդաբանական հիմքերը և հիմնավորել տեխնոլոգիայի կիրառման հնարավորությունները դպրոցականների ճանաչողական կարողությունների զարգացման գործում:

Գլուխ 1

Գաղափար քննադատական մտածողության մասին, քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի կիրառումը դպրոցում

Մանկավարժական գործունեության ընթացքում ուշադրության առանցքում մշտապես պետք է լինի աշակերտների ստեղծագործական ու քննադատական մտածողության հմտությունների զարգացումը: Տարվա ընթացքում աշակերտների կողմից իրականացված տարաբնույթ առաջադրանքները ցույց են տալիս, որ աշակերտները շատ ավելի բարձր արդյունքներ են արձանագրվում այնպիսի առաջադրանքներ կատարելիս, որոնք ենթադրում են փաստական նյութի չեզոք վերարտադրություն, ավելի հեշտությամբ են պատասխանում այն հարցերին, որոնք ենթադրում են այս կամ այն փաստի, երևույթի իմացություն: Սակայն դժվարությամբ են համադրում փաստերը, գտնում երևույթների միջև առկա կապերը, վերլուծում երևույթների պատճառներն ու հետևանքները: Հաճախ աշակերտներին չի հաջողվում արտահայտել սեփական տեսակետը, ապացուցել այն անհրաժեշտ փաստարկներով, հիմնավորված դատողություններ անել, գնահատել փաստերն ու երևույթները: Այս ամենը հնարավոր է իրականացնել քննադատական մտածողության հմտությունների զարգացման շնորհիվ: Քննադատական մտածողությունը մտածողության համակարգ է, որն օգտագործվում է փաստերի ու իրադարձությունների վերլուծության համար, հնարավորություն է տալիս փաստարկված եզրակացություններ անել, հիմնավորված գնահատականներ տալ, մեկնաբանել և, իհարկե, կիրառել ստացված արդյունքները նման այլ իրավիճակներում: Քննադատական մտածողության բաղադրատարրերը բավական կարևոր են կրթական գործընթացում և կանխորոշում են ուսումնառության նպատակները, հանգեցնում են կարծրատիպերի հաղթահարման, նպաստում են աշխարհի ամբողջական ընկալմանը, նպաստում են աշխարհի ճանաչմանը իր բոլոր կողմերով, ապահովում են անձի բաց լինելը այլընտրանքի նկատմամբ և որ ամենակարևորն է զարգացնում են պրոբլեմի լուծման ալտերնատիվ ուղիները տեսնելու կարողությունը, ինչը հնարավորություն է տալիս ուսումնական գործընթացը դարձնել արդյունավետ, թույլ տալ աշակերտներին զարգացնել և իրացնել իրենց գաղափարները: Քննադատական մտածողության համար անհրաժեշտ են գնահատելու, մեկնաբանություն, վերլուծություն, հետևություններ և եզրահանգումներ կատարելու կարողություններ ու հմտություններ, դիտողականություն: Այն կիրառում է տրամաբանությունը, ինչպես նաև հենվում է մետագիտելիքի և այնպիսի խորը ինտելեկտուալ ունակությունների վրա, ինչպիսիք են հստակությունը, ճշմարտացիությունը, արդարությունը, բովանդակությունը, լայն մտահորիզոնը:¹

Սուխոմլինսկին երեխաների մտածական կարողությունների զարգացման մասին պատմող իր աշխատությունում սովորողների մտածողության զարգացումը

¹ Халперн Д. Психология критического мышления. — СПб.: Питер, 2000. — 512с. — с.22.

դպրոցական կրթության ամենասուր, ամենախնդրահարույց պրոբլեմներից մեկն է դիտարկում:²

Գիտելիքի և մտածողության միջև եղած կապին փորձել է անդրադառնալ նաև Դայանա Հալպերնը: Ըստ Դ. Հալպերնի՝ «քննադատական մտածողությունը ճանաչողական տեխնիկաների ու ռազմավարությունների կիրառումն է, որոնք մեծացնում են ցանկալի վերջնարդյունքի ստացման հավանականությունը: «Երբ մենք քննադատաբար ենք մտածում, գնահատում ենք մեր մտածական գործընթացների արդյունքները. որքանով ենք ճիշտ որոշում կայացրել կամ ինչ հաջողությամբ ենք լուծել առաջադրված խնդիրները: Քննադատական մտածողությունը ներառում է նաև հենց մտածական գործընթացների գնահատումը՝ դատողությունների ընթացքը, որոնք հանգեցրել են մեր եզրահանգումներին, կամ այն գործոնները, որոնք մենք հաշվի ենք առել որոշումների ընդունման ժամանակ»:³

Մտածողությունը օգնում է մեզ կիրառել նախկինում ձեռք բերված գիտելիքները նորը կառուցելու համար: Մտածողության այդ տեսակին դիմում են խնդիրներ լուծելիս, եզրակացություններ ձևակերպելիս, երևույթներ ու փաստեր գնահատելիս, որոշումներ ընդունելիս: «Քննադատական» բառը իր մեջ գնահատողական բաղադրիչ է պարունակում: Երբեմն այդ բառի ներքո ինչ-որ բացասական երանգ է փոխանցվում: Բայց գնահատականը պիտի լինի կառուցողական՝ արտահայտելով և՛ դրական, և՛ բացասական վերաբերմունք: Քննադատական մտածողություն կոչում են նաև նպատակադրված մտածողություն, որովհետև այն ուղղված է ցանկալի արդյունքի ստացմանը: Քննադատական մտածողությունը ճանաչողական գործընթաց է, որը վերաբերում է փորձի արդյունքում ստացված տեղեկույթի վերլուծությանը, համադրմանն ու գնահատմանը դիտումների, խորհրդածությունների կամ հաղորդակցման միջոցով:⁴ Քննադատական մտածողությունը տրամաբանական, ստեղծագործական մտածողության յուրահատուկ համադրում է: «Քննադատական մտածողությունը ներառում է մտածական գործառությունները, որոնք որոշում են դատողությունների և փաստարկումների գործընթացները՝ նպատակադրումը, հիմնախնդրի բացահայտումը, վարկածի առաջադրումը, փաստարկներ բերելը, հիմնավորելը, հետևանքների կանխատեսումը, այլընտրանքային տեսակետներն ընդունելը կամ չընդունելը: Այն ներառում է իմացական հիմնական կարողությունները (գիտելիք և ըմբռնում) կիրառելու ունակությունը բարդ և ոչ միանշանակ իրավիճակների ու հիմնախնդիրների համադրման, վերլուծության և գնահատման համար»:⁵

Սակայն մեզ հետաքրքրում է նաև, թե հնարավոր է արդյոք դասավանդման միջոցով զարգացնել սովորողի մտածողության հմտություններն և ինչպիսին են այս ոլորտում առկա գիտական մոտեցումները, ինչպես նաև մանկավարժական մեթոդաբանություն

² Сухомлинский В. А. Как развивать мышление и умственные силы детей. Москва. “Издательский Дом Шалвы Амонашвили”. 2002. 224 с.

³ Тягло А. В., Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века // “Постметодика”, 2001, № 3 (35), с. 19-26.

⁴ «Կրթությունը 21-րդ դարում» գիտալեզրային միջազգային գրախոսվող հանդես, N1, 2019Էջ 115:

⁵ Федотовская Е. И., Развитие критического мышления как задача высшей школы //Актуальные вопросы практики преподавания иностранных языков. Москва: “Академия”, 2003, 285 с.

մեջ ինչպիսի նախադեպեր կան մանկավարժական մեթոդաբանության մեջ: Եվ իսկապես կան ապացույցներ այն մասին, որ մտածողությունը կարելի է բարելավել: Մի շարք հետազոտությունների արդյունքների ամփոփումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ուսուցման շնորհիվ հնարավոր է զարգացնել քննադատական մտածողությունը, հատկապես այն դեպքում, երբ ուսումնառությունը միտված է այնպիսի հմտությունների ու կարողությունների ձևավորմանը, որոնք կարելի է կիրառել տարբեր իրավիճակներում և գիտական տարբեր ոլորտներում: Դժվար է գտնել քննադատական մտածողության այնպիսի ոլորտ, որին հնարավոր չլինի տիրապետել: Ամերիկյան քոլեջների սովորողները վկայում են, որ իրենց քննադատական մտածողության հմտությունները զգալիորեն բարելավվել են մտածողության հմտություններ սովորեցնող դասընթացներից հետո :⁶

Ուսումնական գործընթացում կարելի է առանձնացնել քննադատական մտածողության զարգացման հետևյալ գործոնները՝

1. դրդապատճառային՝ հետաքրքրությունն ուսումնասիրվող նյութի նկատմամբ,
2. կազմակերպչական-մեթոդական՝ աշխատանքի կազմակերպման ձևերը, մեթոդները, միջոցները, եղանակները, դասավանդողի մասնագիտական կոմպետենցիաները,
3. տեղեկատվական՝ տպագիր և էլեկտրոնային աղբյուրների մատչելիությունը, հասանելիությունը, դրանցով աշխատելու կարողությունների զարգացումը,
4. հաղորդակցական՝ փոխներգործուն միջավայրի ձևավորումը,
5. ռեֆլեքսիվ-գնահատողական՝ իր և այլ անձանց տեսակետների համարժեք գնահատումը, հետահայաց անդրադարձն ու վերլուծությունը:⁷

Քննադատական մտածողության ձևավորման և զարգացման համար կան որոշակի գործոններ, որոնք առանձնակի նպաստում են այս գործընթացի արդյունավետությունը: Թվարկենք այդ մանկավարժական գործոններից մի քանիսը.

1. ուսումնական նյութի պրոբլեմային բնույթն ու տեղեկատվական հագեցվածությունը. հնարավոր է քննարկել, ապացուցել, փաստարկել այն նյութը, որը հիմնված է կոնկրետ փաստերի, տվյալների, աղբյուրների վրա,
2. տեղեկության գիտականությունը, արժանահավատությունը, արդիականությունը, սոցիալական նշանակությունը, այսինքն՝ ուսումնական նյութում կենսական հիմնախնդիրների, սոցիալական նշանակություն ունեցող հարցերի արտացոլումը,
3. ուսումնական տեղեկության, թեմայի հիմնախնդրի նկատմամբ հետաքրքրության արթնացումը, ուսումնական դրդապատճառների ձևավորվածությունը. էթե սովորողը ցանկանում է իմանալ, ըմբռնել, իմաստավորել, խորանալ նյութի բովանդակության մեջ, ապա նա ստեղծագործական վերաբերմունք է դրսևորում, փորձում է

⁶ Халперн Д.Ф. Психология критического мышления. СанктПетербург. Изд.-во “Питер”. 2000. 496 с

⁷ «Կրթության ոլորտի 21-րդ դարում» գիտալեզուական միջազգային գրախոսվող հանդես, N1, 2019, էջ 116:

տեղեկատվական տարբեր աղբյուրներից քաղել լրացուցիչ տեղեկույթ, համեմատել, համադրել, եզրահանգումներ անել,

4. կրթության բովանդակությունն արտահայտող փաստաթղթերում քննադատական մտածողությանը նպաստող բաղադրիչի կարևորումը,

5. կրթական գործընթացի հաղորդակցական բնույթը, ինտերակտիվ միջավայրի ձևավորումը. քննադատական մտածողությունը զարգանում է բանավեճի, քննարկումների արդյունքում: Կարևոր է, որ սովորողներն ազատ, առանց սխալվելու վախի արտահայտեն իրենց տեսակետը հանդուրժողականության և փոխըմբռնման մթնոլորտում:⁸

Քննադատական մտածողության ձևավորման գործում առանցքային դեր ունեն խմբային աշխատանքները, որոնք ապահովում են, որ խմբերի ներսում աշակերտները ունեն փոքրիկ քննարկումներ, հաճախ նաև տեսակետների բախումներ և կարողանան գտնել իրենց տրված հարցին միասնական լուծում: Այս առումով կարևոր է, որ ուսուցիչը լինի բավական ուշադիր վերահսկողի դերում, որպեսզի խմբերի ներսում չձևավորվեն բացահայտ առաջատարներ և խմբերի մյուս անդամները կարողանան ազատ արտահայտել իրենց կարծիքը: Ճիշտ ուղղորդման պարագայում խմբային և անհատական աշխատանքների արդյունավետ համադրումը, խմբային աշխատանքի խրախուսումը, աշխատանքը փոքր խմբերում թույլ կտա առավել վստահ լինել ու նեղ շրջանակում արտահայտել կարծիքը. խմբային տեսակետում կհամադրվեն խմբի անդամների անհատական տեսակետները, իսկ տվյալ աշակերտը ձեռք կբերի համարձակություն և կունենա վստահության զգացում: Այժմ անդրադառնանք սովորողների քննադատական մտածողության զարգացման մի քանի մեթոդների և դրանք քննենք տարբեր տարիքային խմբերի համատեքստում:

1. Աշխատանքում, ուսումնական և կենսական իրավիճակներում, գործնականում սովորողներին մղել ուսումնական նյութի շուրջ կանխատեսելու, մեկնաբանելու, ապացուցելու, իր բառերով արտահայտելու, վերլուծելու, համադրելու, համեմատելու, ժխտելու, հիմնավորելու, փաստարկելու, պատճառահետևանքային կապերը գտնելու, արժևորելու, փաստերի հիման վրա եզրահանգելու, հարցեր ձևակերպելու և այլն: Մասնավորապես, կարելի է տարրական դասարաններում նշված կետը իրականացնել մայրենիի դասագործընթացում կամ ազատ ընթացքանության ժամերին: Կարելի է ընտրել որևէ հեքիաթ և կանխագուշակումների արդյունքում հասկանալ ընթերցված նյութը ինչ շարունակություն է ունենալու: Մեթոդը կարելի է ընտրել նաև բարձր դասարանների աշակերտների համար՝ ընտրելով տվյալ տարիքային խմբին բնորոշ բնագիր: Մեթոդը տարրական դասարաններում հեշտությամբ կարելի է կիրառել նաև կերպարվեստի և տեխնոլոգիայի դասավանդման գործընթացում:

2. Տարբեր թեմաներին նվիրված էսսեները, գիտական, գիտահանրամատչելի նյութերի վերաբերյալ կարծիքները, համառոտ և ընդարձակ գրախոսությունները:

⁸ Նույն տեղում, էջ 117:

Տարրական դասարաններում նշված կետը կարելի է կիրառել սկզբնական շրջանում փոքրիկ շարադարությունների, հետո նաև ռեֆերատների տեսքով: Յուրաքանչյուր դասագործընթացի վերջում կարելի է հինգ բույս տրամադրել «Ի՞նչ եմ մտածում ես», «Ինչպե՞ս կվարվեի ես» կամ նմանատիպ այլ խորագրով քննարկաման, որը հնարավորություն կտա յուրաքանչյուր դասի ավարտին խոսել իր տեսակետի կամ կարծիքի մասին:

3. Երկրում, տարածաշրջանում քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, կրթական, մարզամշակութային հարցերի վերաբերյալ քննարկումները, խոսքի՝ համապատասխան ոճին բնորոշ լեզվաքերականական միջոցներով համարժեք ձևակերպումները: Կարելի է ունենալ առանձին դաս-քննարկումներ, որտեղ անդրադարձ կկատարավեն վերոնշյալ հարցերին, ինչը կարելի է անել նաև դասագործընթացի ընթացում թեմային համապատասխանության սահմաններում:

4. Գեղարվեստական, վավերագրական ֆիլմերի, հեռուստահաղորդումների, սոցիալական հոլովակների, արդիական թեմաների վերաբերյալ համացանցային նյութերի քննարկումները, այդ նյութերի արժանահավատության ստուգումը տարբեր աղբյուրներով, գրքի, ֆիլմի կերպարի կամ կերպարների, վերջաբանի, գործողությունների զարգացումների, բախումների լուծման, վերջաբանի վերաբերյալ գրավոր և բանավոր կարծիքը, արտահայտված կարծիքի քննարկումը, մեկնաբանումը, հիմնավորումը: Քննադատական մտածողության ձևավորման կարևորագույն պայմաններից է նաև աշակերտների մշտական կապը արվեստի, գրականության և մշակույթի հետ: Կարելի է հաճախ կազմակերպել այցելություններ մշակութային կենտրոններ՝ հետաքրքրություն առաջացնել զանազան ցուցահանդեսների, մշակութային միջոցառումների շուրջ: Հետաքրքիր է նաև միասին որևէ ֆիլմ դիտելու հնարավորություն կամ կարել է ֆիլմի դիտումը հանձնարարել տնային առաջադրանք և դասարանում կազմակերպել խմբային քննարկում:

5. Տեքստի առանցքային գաղափարի առանձնացումը, վերլուծությունը, ընդհանրացումը, կենսական իրավիճակներից կամ անձնային փորձից վերցված օրինակներով մեկնաբանումը, ստեղծագործաբար զարգացումը, կանխատեսումը, անդրադարձը, ընդ որում՝ այդ աշխատանքը կարող է կրել բազմազան բնույթ՝ քննադատական կարծիք, վերլուծություն, հավանություն, հերքում, ներկայացում, գնահատում, հիմնավորում, ապացուցում, միևնույն հիմնախնդրի՝ տարբեր տեսանկյուններից մեկնաբանումը (ստույգ փաստեր, հուզական-գնահատողական մոտեցում, դրական կողմերի, զարգացման հեռանկարների նախանշում, առաջարկություններ, լուծումներ), իր և ուրիշների կարծիքների համեմատումը, հակադրումը, համադրումը, զուգահեռների անցկացումը, անհատական կարծիքների հիման վրա խմբային կարծիքի ձևավորումը, եզրահանգումը, անհատական և խմբային մակարդակում արժևորումը, արտահայտված տեսակետների ընդհանրացումը: Ուսուցման ընթացքում հաճախ պարզ է դառնում, որ աշակերտները դժվարությամբ են ընկալում կարդացված նյութը կամ դժվարանում են տարբերակել կարդացված նյութի հիմնական առանցքային գաղափարը՝ այլ կերպ ասաց

տարբերակել գլխավորը երկրորդականից: Այս հանգամանքը շատ կարևոր է և պետք է աշակերտների մոտ այդ հմտությունը զարգացնել դեռ տարրական դպրոցից: Կարելի է բոլոր առարկաների դասագործընթացներում ընդգրկել քննադատական մտածողության զարգացման այս տեխնոլոգիան: Ժամանակակից աշխարհում քննադատական մտածողության կարևորությունն էլ ավելի է աճում, քանի որ տեղեկատվական հոսքերի բազմազանության ու արագության պայմաններում մարդուն անհրաժեշտ են գործիքներ ու մեթոդներ, որոնք նրան հնարավորություն կտան ֆիլտրել, դասակարգել և գիտելիքի վերածել այն տեղեկատվությունը, որն իրեն անհրաժեշտ է:

6. Միտումնավոր սխալներով, փաստերի խեղաթյուրմամբ շարադրանքի հանձնարարում, որպեսզի սովորողներն ինքնուրույն գտնեն սխալները, շտկեն, հիմնավորեն: Մա ևս բավական հետաքրքիր եղանակ է, որը թույլ է տալիս աշակերտներին սխալը գտնելով կատարել քննադատական վերլուծություն:

7. Բանավեճերը տեղեկույթի քննադատական վերլուծության, փաստարկումների և ապացույցների հիման վրա ձևավորում են տեսակետն արտահայտելու կարողություն, միննույն թեմայի վերաբերյալ պատմողական, նկարագրական, դատողական շարադրանքները, ուսումնահետազոտական նախագծերը, խմբային քննարկումները, քեյսերը, դերախաղերն ու գործնական խաղերը, գիտագործնական կոնֆերանսները, առցանց ֆորումները: Եվ ի վերջո անդրադառնանք քննադատական մտածողություն ձևավորող կարևորագույն տեխնոլոգիաներից մեկին՝ բանավեճերին: Բանավեճերը օգնում են քննադատաբար մոտենալ բոլոր հարցերին: Բանավեճերում կուլտուրա կարելի է ձևավորել դեռ տարրական դպրոցից՝ սկսելով փոքր քննարկումներից, որտեղ կլինեն հակադիր երկու կարծիքներ, հետագայում արդեն աշակերտների հասցնել իրական բանավեճի մասնակցելու մակարդակին և որ ամենակարևորն է սովորեցնել լսել և հարգել դիմացինի կարծիքը:

Քննադատական մտածողության խթանման բազմաթիվ մեթոդներից յուր-րաքանչյուրի արդյունավետ կիրառումը դասարանում ենթադրում է փոխա-դարձ վստահության մթնոլորտի առկայություն: Յուրաքանչյուր երեխա պետք է լինի ազատ ու անկաշկանդ, կարողանա մտածել, ներկայացնել իր տեսակետը, մտքեր փոխանակել ու լսել դիմացինին, հաղորդակցվել և յուրաքանչյուր դա-սին ունենալ իր՝ թեկուզ փոքրիկ ներդրումը: Քննադատական մտածողության մեթոդների կիրառմամբ ընթացող դասերի ժամանակ աշակերտներն ընդգրկվում են դասապրոցեսի մեջ՝ մինչև նոր նյութի հաղորդումը (խթանում), նյութի մատուցման ընթացքում (իմաստի ընկալում) և նյութը յուրացնելուց հետո (կշռադատում): Այս համակարգը հայտնի է որպես ԽԻԿ /հապավումով/ համակարգ: Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի կիրառումը նպաստում է ոչ միայն ուսման արդյունավետության բարձրացմանը, այլև յուրացվող գիտելիքները դարձնում է կիրառելի, օժանդակում ինքնուրույն գիտելիքներ ձեռք բերելու կարողությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը, խթանում սովորողների ստեղծագործական մտածողությունը:

Աշակերտներին կարելի է հանձնարարելի նաև հետևյալ թեմաներով ուսումնահետազոտական նախագծեր՝

1. համամոլորակային և տարածաշրջանային տնտեսական, էկոլոգիական, սոցիալ-մշակութային հիմնախնդիրների առանձնացում, դրանց լուծման վերաբերյալ կազմակերպությունների գործունեության, փաստաթղթերի վերլուծություն,
2. կրթական զարգացումներն ապագայում. ՏՀՏ-ների կիրառումը կրթության ոլորտում. անձի սոցիալականացման և միջանձնային փոխհարաբերությունների ձևավորման խնդիրը,
3. գլոբալացման գործընթացները տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, բնապահպանական, մշակութային ոլորտներում,
4. էթնիկ և գլոբալ ինքնություն. ազգային-մշակութային անհատականության պահպանման հիմնախնդիրը. որոնումներ, լուծումներ, ապագայի տեսլականը,
5. ժամանակակից տեղեկատվական աշխարհում սեփական հայացքների, համոզմունքների, կողմնորոշումների, դիրքորոշման ձևավորման հիմնախնդիրը,
6. սոցիալական ցանցերի դերը միջանձնային, միջմշակութային հաղորդակցման գործում:⁹

Այսպիսով, քննադատական մտածողությունը առանձին հմտություն չէ, այլ բազմաթիվ հմտությունների և կարողությունների համալիր, որոնք աստիճանաբար ձևավորվում են երեխայի զարգացման և ուսուցման ընթացքում: Այն ավելի արագ է ձևավորվում, եթե դասարանում երեխաները պասիվ ունկնդիրներ չեն, այլ անընդհատ ակտիվորեն տեղեկատվություն են փնտրում՝ իրենց սովորածը փոխկապակցելով սեփական գործնական փորձի հետ):

⁹ «Կրթութ թյ ու և ը 21-րդ դարում» գիտալեռնական միջազգայ ին գրափոսվող հանդես, N1, 2019. , էջ 116:

ԳԼՈՒԽ 2

Սովորողների քննադատական մտածողության զարգացումը «Տեխնոլոգիա» առարկայի ուսուցման գործընթացում

Տեխնոլոգիան հանրակրթական դպրոցի այն առարկաներից է, որը տալիս է հնարավորություն մեզ շրջապատող իրերն ու առարկաները ճանաչել նորովի և գտնել դրանց կիրառության բազմազան տարբերակներ: Տեխնոլոգիական հմտությունների զարգացումը շատ կարևոր տեղ է զբաղեցնում ինչպես կրտսեր դպրոցում, այնպես էլ ամբողջ հիմնական դպրոցի: «Տեխնոլոգիա» առարկան իրենից ներկայացնում է մի ամբողջականություն, որը չի սահմանափակում մտքի ազատությունը, զարգացնում է մտածելակերպը և օգնում ստեղծագործել: «Տեխնոլոգիա» ուսումնական առարկայի նպատակը ստեղծարար, նորարար, նախաձեռնող, ձեռնարկատիրական մտածողություն, ազգային նկարագիր ունեցող անձի ձևավորումն է, ով արվեստին ու արհեստին հաղորդակցվելու, աշխատանքի պրակտիկ ձևերին և նորագույն տեխնոլոգիաներին տիրապետելու, ռեսուրսներն արդյունավետ տնօրինելու միջոցով ստեղծում է մարդկային կարիքներին ու ցանկություններին համապատասխանող ապրանքներ, ծառայություններ և համակարգեր: Այն տեխնոլոգիական միջավայրի և արտադրական գործընթացների նկարագրությանը, գաղափարները գործողության վերածելու հմտությունների ձևավորմանը միտված շարունակական գործընթաց է, որի նպատակը մարդու բարեկեցությունն է: Նախաձեռնողականության և ստեղծարարության տեխնոլոգիական մոտեցումն իբրև համընդհանուր ալգորիթմ որոշում է ուսումնական առարկայի նպատակը: «Տեխնոլոգիա» առարկան նպաստում է շուկայական տնտեսության պայմաններում սովորողների մասնագիտական կողմնորոշմանը, ձևավորում է բազմակողմանի և ներդաշնակ զարգացած անձ, նախապատրաստում է նրան ինքնուրույն կյանքին:¹⁰

«Տեխնոլոգիա» առարկայի չափորոշում և օրինակելի ծրագրում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում այն հանգամանիքն, որ առարկայի հիմնական նպատակներից մեկը պետք է լինի ստեղծագործական և քննադատական մտածողության զարգացումը: Մասնավորապես, եկեք անդրադառնանք հիմնական դպրոցի ծրագրում եղած պահանջներին.

Հիմնական դպրոցում այլ հիմնական չափանիշներին զուգահեռ աշակերտը պետք է.

1. դրսևորի հետազոտելու, փորձարկելու, տարբեր գործիքակազմեր համադրելու կարողություն, ուրիշների հետ համատեղ կամ ինքնուրույն մշակի և իրականացնի նախագծեր.
2. ստանա, վերլուծի, գնահատի և ներկայացնի անհրաժեշտ տվյալներ, առաջարկի վարկածներ.
3. գտնի և օգտագործի տեղեկույթ տարբեր աղբյուրներից, որոշի և բնութագրի աղբյուրի արժանահավատությունը և այն օգտագործելիս կատարի հղումներ.

¹⁰ <http://escs.am/files/files/2020-07-28/26974fa49b53599082edfb486f62af22.pdf>

4. արտահայտի, հիմնավորի և պաշտպանի սեփական տեսակետը և դիրքորոշումը.
5. արդյունավետ կազմակերպի իր ուսումնական գործընթացը և ավարտի աշխատանքները առանց անմիջական վերահսկողության, կիրառի ինքնակրթության որոշ մեթոդներ.
6. Կարողանա բացահայտել և զարգացնել իր անհատական առանձնահատկությունները, հետաքրքրություններն ու նախասիրությունները.
7. Կարողանա կատարել նախնական ինքնորոշում՝ հիմնվելով մասնագիտական կրթության հնարավորությունների վրա:¹¹

Նշված յոթ կետերը առավել քան արտահայտում են այս առարկայի միջոցով քննադատական մտածողության տեխնոլոգիաները զարգացնելու միտումը, ինչը վերջին շրջանում բավական արդյունավետ կիրառելի է նաև դպրոցներում: Հաճախ կարելի է դպրոցների բակերում տեսնել տարբեր կենցաղային իրերից պատրաստված ծաղկամաններ և դեկորացիոն իրեր, ինչը աշակերտների ստեղծագործական և քննադատական մտածողության արդյունքներից մեկն է: Ներկայացնենք նախագծային աշխատանքի միջոցով քննադատական մտածողության տեխնոլոգիաները զարգացնելու մի քանի օրինակներ:

Նախագծային ուսուցումը հետաքրքիր է դարձնում ողջ ուսուցման գործընթացը, նպաստում սովորողի ստեղծագործական և հետազոտական հմտությունների զարգացմանը: Քանի որ տեխնոլոգիան իր մեջ ներառում է խեցեգործություն, նկարչություն, քանդակագործություն, դիզայն, այդ իսկ պատճառով սովորողի համար հետաքրքիր է դառնում որպես անհատ մասնակցել նախագծին և ինչ-որ մի մասնիկ էլ ավելացնելով ու իրենը դարձնելով ներկայացնել ստեղծած աշխատանքը: Նախագծային մեթոդով աշխատելու առավելություններից մեկն էլ այն է, որ թե՛ սովորողը, թե՛ դասավանդողը նախագիծը սկսելուց առաջ որոնողական և ստեղծագործական աշխատանք են տանում: Արդյունքում ստացվում է հետաքրքիր, ուսուցողական, ստեղծագործ աշխատանք:

Նախագծի կազմակերպման և իրականացման ընթացքում կարևոր է հաշվի առնել սովորողի տարիքային առանձնահատկությունները, կարողությունները, քանի որ յուրաքանչյուր սովորող ունի իր հմտությունների կատարման չափը: Յուրաքանչյուր նախագծի ավարտին սովորողը իր կատարած աշխատանքի արդյունքը տեսնելով մեծ ոգևորություն է ապրում, կիրառում իր պատրաստած իրը կենցաղում և ձևավորելով իր անհատական ճաշակը, ցանկանում է տարբերվել շրջապատից և լինել առանձնահատուկ ու չկրկնվող:

Նախագծային աշխատանք կարելի է կազմակերպել Ամանորին, Սուրբ Զատիկին՝ պատրաստելով տոնական և ծիսական իրեր, ինչը մեծ ոգևորության կառաջացնի աշակերտների շրջանում: Կարելի է Ամանորին խմբերից յուրքանչյուրին հանձնարարել ուսումնասիրել տարբեր երկրներում Ամանորը նշելու ավանդույթները և հանձնարարել պատրաստել որևէ իր, որը կրթութագրի տվյալ երկրում Ամանորը, իսկ Զատիկի տոնին կարելի է դաս-միջոցառման միջոցով ցուցադրել աշակերտների

¹¹ Նույն ստեղծում:

աշխատանքները և խաղ-ներկայացման միջոցով ներկայացնել տոնի ծիսական կողմը:

Բացի նշված նախագծերից կարելի է կատարել ընթացիկ նախագծեր՝ «Նկարչություն կտորի վրա», «Ընթերցասրահի ձևավորում», «Կավե դեկորատիվ սալիկներ», «Կավե համեղ մագնիսներ», «Քարային պատմություններ», «Զվե կերպարների երկխոսությունը», «Խոհանոցի ինտերիերի ձևավորում» նախագծերը, «Լողավազանի, բակի ձևավորման նախագիծ», որոնց ընթացքում սովորողները ոչ միայն ձեռք կբերեն հմտություններ, այլ նաև կգարգանա նրանց ստեղծագործ միտքը, գեղագիտական ճաշակը և, իհարկե, քննադատական մտածողությունը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով, ինչպես ցույց տվեց հետազոտությունը, պրակտիկ գործունեության տարբեր ձևերի և միջոցների ստեղծագործական համադրումը և կիրառումը արդյունավետ է դառնում սովորողների քննադատական մտածողության շնորհիվ:

Կատարած տեսական հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը, դրանց քննարկումը և ընդհանրացումը հնարավորություն ընձեռնեցին կատարել հետևյալ եզրակացությունները.

1. Հասարակական բուռն զարգացումները, ժամանակակից կրթական բարեփոխումները կյանքի են կոչել նոր՝ տնտեսական, գիտական, մշակութային և այլ պահանջներ, որոնք էլ պայմանավորել են մանկավարժական գործընթացի արմատական փոփոխությունները՝ ուսուցիչ-աշակերտ հարաբերությունների վերանայում, դասավանդման նոր մեթոդների և ձևերի, մանկավարժական նոր տեխնոլոգիաների որոնում ու կիրառում և այլն: Ժամանակակից ուսուցման գործընթացում կրթության հիմնախնդիրների շարքում իր կարևոր տեղն ունի սովորողների ճանաչողական կարողությունների ձևավորումն ու զարգացումը, որն այսօր դիտարկվում է որպես հասարակական պահանջ և կրթության արդի խնդիր:

2. Տեսական վերլուծությունների արդյունքում հիմնավորվել է, որ քննադատական մտածողությունը, լինելով ժամանակակից մանկավարժական տեխնոլոգիա, ունի բավականին հին արմատներ: Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան ներառում է մի շարք մանկավարժական տեխնոլոգիաների՝ մասնավորապես պրոբլեմային ուսուցման, կոլեկտիվ ուսուցման և խաղային ուսուցման տեխնոլոգիաների որոշակի տարբեր, խթանում է դպրոցականների ճանաչողական կարողությունների զարգացումը և ուսումնական ակտիվությունը:

3. Տեսական և փորձարարական աշխատանքների արդյունքում պարզ դարձավ, որ քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան կարող է արդյունավետ կերպով կիրառվել ժամանակակից դպրոցի ուսուցման գործընթացում որպես ակտիվ և ադապտիվ մանկավարժական տեխնոլոգիա, որը նպաստում է սովորողների ակտիվությանը, ճանաչողական կարողությունների արդյունավետ զարգացմանը:

4. Փորձարարական հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան կարող է արդյունավետ կիրառվել «Տեխնոլոգիա» առարկայի դասավանդման գործընթացում և նպաստել դպրոցականների ճանաչողական կարողությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը մանկավարժական հետևյալ պայմանների դեպքում.

- բարենպաստ և զարգացնող կրթական միջավայրի ապահովում,
- սովորողների տարիքային և անհատական առանձնահատկությունների հաշվառում,
- ուսուցման գործընթացի միջոցների, մեթոդների, ընթացակարգի ճիշտ ընտրություն,
- ուսումնական գործունեության բազմազան տեսակների կիրառում,

- ուսման դրական ու ներքին դրդապատճառների ձևավորում,
- դասարանում դրական հոգեբանական մթնոլորտի ապահովում
- ուսուցչի մասնագիտական պատրաստվածության առկայություն:

5. «Տեխնոլոգիա» առարկայի դասավանդման գործընթացում քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի մեթոդների ընտրությունն անմիջականորեն կապված է ուսուցանվող նյութի բովանդակության, բարդության և ծավալի հետ: Քննադատական մտածողության տեխնոլոգիայի շատ մեթոդներ ձևուն են և հեշտությամբ հարմարեցվում ու համապատասխանեցվում են դպրոցականների հոգեբանամանկավարժական առանձնահատկություններին: Փորձարարական աշխատանքների արդյունքները փաստում են, որ քննադատական մտածողության տեխնոլոգիան նպաստում է ոչ միայն սովորողների ճանաչողական կարողությունների ձևավորմանն ու զարգացմանը, այլ նաև « Հանրակրթության պետական չափորոշի մյուս բաղադրիչների՝ գիտելիքների համակարգի, հաղորդակցական, համագործակցային, ստեղծագործական, ինքնուրույն գործունեության կարողությունների ու հմտությունների և սովորողների արժեքային համակարգի ձևավորմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. «Չրթուրթունք 21-րդ դարում» գիտամեթոդական միջազգային գրախոսվող հանդես, N1, 2019, Երևան, 2019թ. , էջ 153:
2. Сухомлинский В. А. Как развивать мышление и умственные силы детей. Москва. “Издательский Дом Шалвы Амонашвили”. 2002. 224 с.
3. Тягло А. В., Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века // “Постметодика”, 2001, № 3 (35), с. 160.
4. Федотовская Е. И., Развитие критического мышления как задача высшей школы //Актуальные вопросы практики преподавания иностранных языков. Москва: “Академия”, 2003, 300 с.
5. Халперн Д.Ф. Психология критического мышления. Санкт-Петербург. Изд.-во “Питер”. 2000. 496 с.
6. <http://escs.am/files/files/2020-07-28/26974fa49b53599082edfb486f62af22.pdf>